

OBCHODNÁ KOREŠPONDENCIA ČESKÝCH KNÍHKUPCOV S VYDAVATEĽSKÝM DOMOM GEBAUER-SHWETSCHKE

PETRONELA BULKOVÁ – MIRIAM PORIEZOVÁ

Abstrakt: Príspevok upriamuje pozornosť na potenciál digitalizačného projektu *Verlagsarchiv Gebauer & Schwetschke* (Halle an der Saale, Nemecko) pre výskum dejín knižnej kultúry v českom prostredí. Projekt umožňuje odbornej verejnosti pracovať s archívnym materiálom troch renomovaných hallských vydavateľských domov v širokom chronologickom horizonte. Archív obsahuje obchodnú korešpondenciu kníhkupcov, vydavateľov a kníhtlačiarov z Prahy, Brna, či Opavy a spolu s ďalšou korešpondenciou českej proveniencie tak v širšom kontexte vytvára zaujímavú pramennú základňu pre výskum odberateľského zázemia, recepcie, historických reálií a kultúry.

Kľúčové slová: Kultúra knižná, archívy, zbierky archívne, digitalizácia, projekty digitalizačné, Nemecko.

KONCEPCIA A KONTEXT DIGITALIZAČNÉHO PROJEKTU VERLAGSARCHIV GEBAUER - SCHWETSCHKE

Mestský archív (Stadtarchiv) v nemeckom meste Halle an der Saale uchováva rozsiahlu, typologicky i obsahovo nesmierne rozmanitú zbierku archíválií (viac ako 40 000 jednotiek), ktorá pod spoločnou hlavičkou projektu *Verlagsarchiv Gebauer-Schwetschke*¹ združuje dokumentáciu troch významných hallských vydavateľských domov a kníhkupectiev – firmiem Gebauer, Hemmerde a Schwetschke. Zachovanie historického archívu vydavateľstva, či kníhkupectva v celistvosti a rozsahu, akým disponuje archív firmy Gebauer-Schwetschke, je v súčasnosti skôr raritou ako pravidlom. V Nemecku sa tak stretávame napr. s fondom firemného archívu vydavateľstva Vandenhoeck & Ruprecht (Göttingen), či firmy Nicolai (Berlin ai.), ktoré obe vlastní vo svojich zbierkach Staatsbibliothek Berlin.² Neopomíname zbierku *Archivalien und Dokumente zur Buchgeschichte* vo vlastníctve Deutsches Buch- und Schriftmuseum³, v ktorej sa nachádza množstvo dokumentov relevantných pre výskum dejín knižného obchodu, kníhtlačiarstva, či recepcie i na území dnešnej Českej republiky. Práve vďaka svojmu ucelenému charakteru sa tieto zbierky, mapujúce vývoj knižného trhu v priebehu niekoľkých stáročí, stávajú neoceniteľným zdrojom pre viaceré humanitné disciplíny.

Vydavateľstvo a kníhkupectvo rodiny Gebauer, založené v roku 1733 Johannom Justinom Gebauerom (1710–1772), sa v priebehu 18. storočia vypracovalo na významnú vydavateľskú a kníhkupeckú firmu s množstvom kontaktov na európskom knižnom trhu i mimo neho.

- 1 Databázový výstup a informačný aparát k projektu sú k dispozícii na stránke projektu: Verlagsarchiv Gebauer-Schwetschke [online]. [vid. 2013-06-31]. Dostupné z: <http://www.gebauer-schwetschke.halle.de/gs/home/>.
- 2 Viac o pozostalosti F. Nicolaia napr. v FALK, R. Die Korrespondenz des „gelehrten Buchhändlers“ Friedrich Nicolai. In: *Kulturen des Wissens im 18. Jahrhundert*. Herausg. von Ulrich Johannes Schneider. Berlin – New York: Walter de Gruyter, 2008, s. 105–112.
- 3 Buch- und Schriftmuseum je súčasťou Deutsche Nationale Bibliothek (Lipsko). Informácie o zbierke a databázach dostupné na internetovej adrese: http://www.dnb.de/DE/DBSM/Bestaende/Archivalien/archivalien_node.html?sessionid=F94A90E0331BFA69141DC40139292097.prod-worker3.

Po smrti J. J. Gebauera bolo do roku 1776 riadené jeho vdovou Marie Sophie Gebauer a po jej smrti sa vedenia podniku ujal ich syn Johann Jacob Gebauer (1745–1818). Carl August Schwetschke (1756–1839) sa stal v roku 1788 spolumajiteľom hallského vydavateľstva a kníhkupectva Carla Hermanna Hemmerdeho a podnik od uvedeného roku fungoval pod spoločnou hlavičkou Hemmerde & Schwetschke. V roku 1820 sa vďaka rodinným väzbám stalo súčasťou firmy C.A. Schwetschkeho aj rozsiahle vydavateľstvo a kníhkupectvo rodiny Gebauer. Tak vznikla kolekcia archiválií, ktorej fond obsahuje viac ako 270 škatúľ materiálu chronologicky pokrývajúceho obdobie od 18. storočia do začiatku 20. storočia. Ťažisko fondu spočíva v 18. storočí. Typologicky archív obsahuje rozmanitú rukopisnú korešpondenciu najmä obchodného (objednávky, účtovné knihy, reklamácie), avšak i polooficiálneho až súkromného charakteru (pozostalostné inventáre, osobná korešpondencia). Nachádzame tu tlačené oznámenia o pripravovaných vydaniach domácich i zahraničných vydavateľstiev, ako aj širokú agendu súvisiacu s predplatiteľskou praxou (potvrdenia o úhrade predplatného, zoznamy predplatiteľov, informácie od kolektorov predplatného atď.).

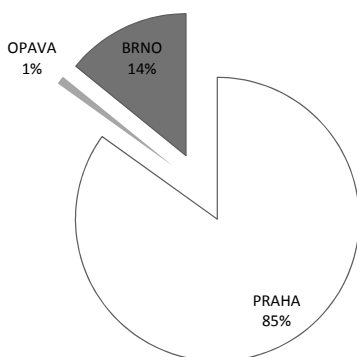
V júli roku 2010 sa podarilo za finančnej podpory *Deutsche Forschungsgemeinschaft* rozbehnúť digitalizačný projekt pod názvom *Verlagsarchiv Gebauer-Schwetschke*, ktorý širokému okruhu bádateľov sprístupňuje túto rozsiahlu pramennú bázu ako jedno z východísk pre výskumy v oblasti kultúrnych dejín. Pri koordinácii projektu kooperujú odborníci z viacerých inštitúcií v Halle (Interdisziplinäres Zentrum für die Erforschung der Europäischen Aufklärung der Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg; Stadtarchiv Halle) a Mníchove (Buchwissenschaft der Ludwig-Maximilians-Universität München). Projekt by sa mal uzavrieť v priebehu roku 2013.

VÝSKUMNÝ POTENCIÁL PROJEKTU PRE VÝSKUM KNIŽNEJ KULTÚRY V ČESKOM PROSTREDÍ

V archíve firmy Gebauer-Schwetschke sa do súčasnosti zachovala dokumentácia so vzťahom k českému prostrediu. V komparácii s celkovým rozsahom fondu archívu Gebauer-Schwetschke ide o zanedbateľný počet dokumentov, ktorý však pre domáci výskum dejín knižnej kultúry môže tvoriť významný spojovací článok k novým poznatkom. Ak hovoríme o priamej korešpondencii kníhkupeckých a vydavateľských subjektov z dnešného územia Českej republiky, ktoré v istých etapách existencie svojich firiem komunikovali aj s hallským prostredím, ide o 17 firiem s celkovým počtom dokumentov 106 jednotiek. Ich prehľad a percentuálne zastúpenie prináša Tabuľka a Graf. Predložená kvantifikácia vychádza z údajov dostupných v databáze projektu. Chceme však upozorniť na skutočnosť, že tento počet *nie je konečný*. Predložené čísla prezentujú počet dokumentov priamo indexovaných menami vlastníkov firiem v rámci archívneho popisu k tomu ktorému prameňu. Priama korešpondencia kníhkupcov, tlačiarov a vydavateľov z českých miest však nie je jediným zdrojom, z ktorého môžeme pri výskume vychádzať. V archíve Gebauer-Schwetschke nachádzame aj rozsiahlu agendu účtovných kníh, v ktorých je možnosť výskum rozšíriť, či pozostalostné inventáre, ktoré v databáze nie sú osobitne indexované menami jednotlivých firiem. Ako príklad uvádzame prípad, kedy v rámci pozostalostného inventára po Marie Sophie Gebauer⁴ z júla 1776 nachádzame v časti evidujúcej pohľadávky firmy a korešpondentov kníhkupectva aj pražského kníhkupca a vydavateľa W. Gerleho. Jeho meno však v priestore pre predmetové heslá vo formálnom popise k dokumentu nie je uvedené.

4 Verlagsarchiv Gebauer – Schwetschke. Nachlassinventar Marie Sophie Gebauer. 18. Jul 1776. Sign. A 6.2.6 Nr. 19764 (Kartonnr. 69).

Graf

Tabuľka: Prehľad priamej korešpondencie kníhkupcov a vydavateľov z českých miest

FIRMA	ARCHIVÁLIE	ČASOVÝ HORIZONT
PRAHA		
Albrecht & Comp.	3	1780–1794
Barth, Carl	2	1797–1808
Calve, Johann Gottlieb	25	1792–1807
Geers, August	2	1794–1797
Gerle, Wolfgang	11	1773–1780
Herrl, Johann	3	1794–1798
Höchenberg & Comp.	1	1770
Meißner, August Gottlieb	1	1790
Samm, Johann Michael	1	1789
Schönfeld, Johann Ferdinand	2	1785–1789
Schönfeld – Meißner	1	1790
Trattner, Johann Thomas von	2	1765
Walenta, Joseph	1	1794
Widtmann, Kaspar	35	1785–1809
SPOLU	90	
OPAVA		
Traßler & Mebus	1	1783
SPOLU	1	
BRNO		
Gastl, Johann Georg	13	1793–1797
Mangold, Benedikt	2	1781 + [Sine anno]
SPOLU	15	
CELKOVÝ POČET	106	

Vo všeobecnosti tento archívny materiál dokumentuje prepojenia kníhkupeckých a vydavateľských subjektov z českého prostredia na nemecké knižné trhy. Prináša konkrétne časťkové informácie o formovaní obchodných sietí v tomto priestore

a charaktere obchodných vzťahov na knižnom trhu. Korpus archiválií nie je homogénny. Prevažne ide o stručné zoznamy objednávanej literatúry, ktorá prúdila na české územie, ako aj korešpondenciu rozsiahlejšieho charakteru, v ktorej kníhkupci a vydavatelia riešia aktuálne otázky spojené s praktickým fungovaním obchodného procesu. Obchodní partneri si tak medzi sebou vymieňali informácie týkajúce sa transferov tovaru v európskom geografickom priestore, toku financií (peňažné kurzy, platby, obchodné podmienky), odporúčali si navzájom spoľahlivé kontaktné osoby, ktoré v tomto procese zohrávali dôležitú úlohu.

Kníhkupci z českých miest patrili spolu s partnermi z nemeckých, rakúskych, či uhorských miest do rozsiahlej siete odberateľov významného, niekoľko desaťročí trvajúceho vydavateľského projektu *Allgemeine Weltgeschichte* vydavateľstva Gebauer.⁵ Do pražských kníhkupectiev sa tak priamymi objednávkami adresovanými vydavateľstvu J. Jacoba Gebauera, C. H. Hemmerdeho, či C. A. Schwetschkeho dostávali práce súčasníkov – náboženské diela A. H. Niemeyera, prírodovedná spisba z pera J. F. Gmelina, E. F. Kleina, filozofické práce J. A. Eberharda – ako aj diela antických autorov (Aeschylos, Aristofanes ai.), či známe periodiká (napr. *Naturforscher*). Kníhkupci z českých miest taktiež nevyhovujúce zásielky remitovali a reklamovali.

Formou oficiálnych tlačенých oznámení, ale i rukopisnej korešpondencie, boli vydavateľstvá Gebauer, Hemmerde, či Schwetschke informované o firmách, ktoré zanikli, alebo sa objavili na trhu v českom prostredí. Novovzniknuté subjekty tak často nadväzovali na predošlé kontakty a vyjadrovali nádej, že spolupráca s hallskými kolegami bude plynulo pokračovať aj po zmene obchodného mena a vlastníckych vzťahov. Ako príklad môžeme uviesť vznik obchodného partnerstva medzi profesorom A. G. Meißnerom a J. F. von Schönfeldom pod hlavičkou firmy „Schönfeld-Meißnerische Buchhandlung“, ktoré dokumentuje tlačенý oznam z roku 1790 zaslaný hallskému vydavateľstvu J. Jacoba Gebauera.⁶ V roku 1794 takto informuje August Geers vydavateľstvo J. Jacoba Gebauera nielen o okolnostiach vzniku vlastnej firmy a odkúpení pražského kníhkupectva a vydavateľstva J. Walentu (1792), ale aj o realizovaných a pripravovaných vydaniach.⁷ Vznik obchodného partnerstva medzi opavským vydavateľom a tlačiarom J. G. Traßlerom a Ch.F. Mebusom dokumentuje tlačенý obežník z 21. 2. 1783.⁸ Intenzívne väzby s hallským vydavateľstvom J. Jacoba Gebauera mal aj rodák z Halle J. G. Calve, ktorý si otvoril v Prahe kníhkupectvo v r. 1786.⁹ Väzby Calveho kníhkupectva je možné sledovať neskôr aj vo vzťahu k firme C. A. Schwetschkeho, napr. v prípade riešenia majetkových záležitostí pražského kníhkupectva z roku 1805.¹⁰ Sporadicky sa objavujú aj informácie o finančných problémoch iných firiem, ako je to napr. v prípade obáv z insolventnosti pražskej firmy A. Geersa z mája 1797.¹¹

5 Ku genéze tohoto známeho projektu pozri monografiu CONRAD, M. *Geschichte(n) und Geschäfte*. Wiesbaden, Harrasowitz Verlag 2010.

6 Verlagsarchiv Gebauer – Schwetschke. Schreiben der Schönfeld-Meißnerischen Buchhandlung aus Prag. 1790. Sign. A 6.2.6 Nr. 27496 (Kartonnr. 87).

7 Verlagsarchiv Gebauer – Schwetschke. Brief von August Geers aus Prag. 24. 4. 1794. A 6.2.6 Nr. 28887 (Kartonnr. 92).

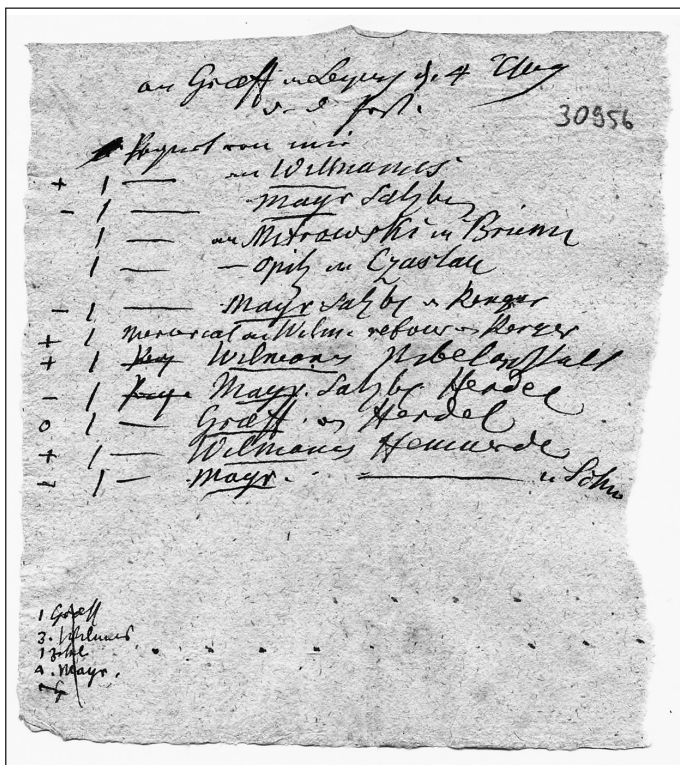
8 Verlagsarchiv Gebauer – Schwetschke. Rundschreiben von Traßler und Mebus aus Troppau. 21.2. 1783. Sign. A 6.2.6 Nr. 21466 (Kartonnr. 75).

9 KÖLLNER, A. *Buchwesen in Prag*. Wien: Edition Praesens, 2000. ISBN 978-3-7069-041-6. 250 s.

10 Verlagsarchiv Gebauer – Schwetschke. Schreiben von Calve aus Prag. 4. 6. 1805. Sign. A 6.2.6 Nr. 39358 (Kartonnr. 104).

11 Verlagsarchiv Gebauer – Schwetschke. Schreiben von Benedikt Kohler aus Chaby. 26. 5. 1797. Sign. A 6.2.6 Nr. 29996 (Kartonnr. 95).

V kolekcii sú zahrnuté i účtovné záznamy týkajúce sa transferu peňazí a tovaru na pravidelných knižných veľtrhoch v Lipsku a spolu so stručnými údajmi z objednávok, neraz informujú o konkrétnych kontaktných osobách a partneroch českých kníhkupcov a vydavateľov práve v priestore tohto významného veľtržného mesta. Dozvedáme sa tak napríklad o trojuholníku obchodných vzťahov lipského kníhkupca Ch. G. Hertela, hallskej firmy C. A. Schwetschkeho s pražskou firmou J. M. Samma (1789)¹², prepojení firmy A. Geersa a lipského kníhkupca Bartha¹³, či o lipských obchodných spojeniach W. Gerleho a lipského vydavateľa a kníhkupca S. L. Crusia.¹⁴

Obrázok. č. 1. Odberatelia vydavateľstva Gebauer (o. i. aj Brno, Čáslav).

Ďalší výskumný potenciál archívneho materiálu pre výskum kultúrnych a literárnych dejín sa ukrýva v dokumentoch, ktoré nepredstavujú priame objednávky vydavateľov, či kníhkupcov z českých miest. Materiál je indexovaný personálnymi, ako aj geografickými heslami, takže je možné pri vyhľadávaní poodhaliť ďalšie – napr. odberateľské a iné - väzby s nemeckým prostredím. Takéto indicie sa objavujú v korešpondencii osôb, ktoré literatúru odberateľom z českého prostredia sprostredkovali. Ako príklad môžeme uviesť zoznam odberateľov, ku ktorým sa dostali objednávky z vydavateľstva Gebauer prostredníctvom lipského vydavateľa

12 Schreiben von Christian Gottlieb Hertel aus Leipzig. 5. 2. 1789. Sign. A 6.2.6 Nr. 24382 (Kartonnr. 84).

13 Verlagsarchiv Gebauer – Schwetschke. Brief von August Geers aus Prag. 24. 4. 1794. A 6.2.6 Nr. 28887 (Kartonnr. 92).

14 Viac o dokumentovaných prepojeniach pražského kníhkupca W. Gerleho aj v príspevku BULKOVÁ, P. Za dverami osvietenského kníhkupectva: Paralely v podnikaní Wolfganga Gerleho a Antona Löweho. In: *Bibliotheca Antiqua*. Olomouc: VKOL, 2012. s. 37–44.

Gräffa [1].¹⁵ Sú medzi nimi osoby z Brna, či Čáslavi. Môže ísť o niektorého z príslušníkov šľachtickej rodiny Mitrovských, či filozofa Johanna Ferdinanda Opitza. To je však už úloha pre ďalší výskum. Čiastkové informácie vo vzťahu k českému prostrediu sa objavujú i v korešpondencii osôb mimo okruhu priameho kníhkupeckého obehu (odberatelia, autori, vzdelanci). Nachádzame tak napr. stručné zmienky o cenzúrnych opatreniach pri transfere kníh do Uhorska cez české územie v liste levočského subrektora a bývalého študenta v Halle – Johanna Scholtza (1776)¹⁶, či vo vzťahu k Olomouci informáciu o práci Josefa Dobrovského v korešpondencii historika Karla G. von Antona¹⁷, či informáciu o objednávke pre osvietenca Josefa Vratislava Monseho z roku 1792.¹⁸ Výskum je možné rozšíriť o zmapovanie ďalších odberateľov z českého prostredia.

DATAÁZOVÉ ROZHRAIE

Webová stránka projektu je prehľadne štruktúrovaná a približuje východiskové charakteristiky projektu. Používateľa uvedú do kontextu informácie o genéze digitalizačného projektu, ako aj o historickom vývoji hallských vydavateľstiev Gebauer, Hemmerde a Schwetschke. K dispozícii je prehľad primárnej literatúry k téme, ako aj bibliografia publikácií vydavateľstva Gebauer od vzniku firmy (1734) (zatiaľ) do roku 1779. Súčasťou úvodnej stránky sú odporúčania pre používateľa ako pracovať s databázou.

Realizátori projektu si dali veľmi záležať na indexácii dokumentov. Databázové rozhranie je prehľadné a poskytuje viacero možností rešeršovania v korpuse, či už pomocou slovníka vyhľadávacích termínov (Freie Suche), alebo prostredníctvom špeciálnych vyhľadávacích kategórií (Suchlisten). Tie berú do úvahy chronologické (Datierungen), geografické a provenienčné charakteristiky dokumentov (Orte/Straßen;Verlagsort/Institution), ako aj ich formálne menné a predmetové hľadiská (Personen / Firmen; Titelreferenzen). Výsledky vyhľadávania je možné prezeráť a prostredníctvom hypertextových prepojení jednotlivých hesiel vyhľadávanie rozšíriť o ďalšie aspekty. K výsledným hitom je k dispozícii voľne na stiahnutie digitálna kópia dokumentu.

SLOVO NA ZÁVER

Cieľom predloženého príspevku nebolo vyčerpať problematiku a vyhodnotiť celkový potenciál korešpondencie relevantnej pre kultúrno-historický výskum v českom prostredí. Túto úlohu prenechávame českým kolegom. Vyjadrujeme však nádej, že poukázal na potenciál obsiahnutého archívneho materiálu a poskytne kolegom nové impulzy pre nové kultúrno-historické bádania.

15 Verlagsarchiv Gebauer – Schwetschke. Notiz von Johann Jacob Gebauer (Halle). [1791–1800]. A 6.2.6 Nr. 30956 (Kartonnr. 97).

16 Verlagsarchiv Gebauer – Schwetschke. Brief von Johannes Scholtz aus Leutschau. 1. 2. 1776. Sign. A 6.2.6 Nr. 15175 (Kartonnr. 56).

17 Verlagsarchiv Gebauer – Schwetschke. Schreiben von Karl Gottlob von Anton aus Görlitz. 2. 12. 1790. Sign. A 6.2.6 Nr. 27228 (Kartonnr. 87).

18 Verlagsarchiv Gebauer – Schwetschke. Nachricht von Prof. Heinrich Ernst Güte aus Halle. 23. 2. 1792. Sign. A 6.2.6 Nr. 33390 (Kartonnr. 99).

BUSINESS CORRESPONDENCE OF CZECH BOOKSELLERS WITH PUBLISHING HOUSE GEBAUER – SCHWETSCHKE (HALLE)

Summary: In the study authors present an extensive archival repository of German publishing house – Verlag Gebauer-Schwetschke in Halle. This archival collection proved to be useful for the book culture history research in cultural milieu of the Kingdom Bohemia in the 18th and the beginning of 19th century. It represents valuable basis, which enables us to take a look into bookselling practice and cultural relationships with German book trade during the Enlightenment period.

Keywords: Book culture history, archives, archival collections, digitalization, projects, Germany.

Mgr. Petronela Bulková, PhD. (*1982)

Autorka pracuje v Kabinete retrospektívnej bibliografie v Univerzitnej knižnici v Bratislave (Michalská 1, 814 17 Bratislava). Je absolventkou Katedry knižničnej a informačnej vedy (Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava 2011–2006). Venuje sa výskumu dejín uhorského knižného obchodu v poslednej tretine 18. storočia. Na pracovisku participuje na programe Slovenskej národnej retrospektívnej bibliografie (úloha Bibliografia almanachov, ročeniek a zborníkov na Slovensku 1701–1918).

Mgr. Miriam Poriezová, PhD. (*1977)

Autorka pracuje v Kabinete retrospektívnej bibliografie v Univerzitnej knižnici v Bratislave (Michalská 1, 814 17 Bratislava). Je absolventkou Katedry knižničnej a informačnej vedy (Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava 1996–2001). Podieľa sa na úlohe Bibliografia almanachov, ročeniek a zborníkov na Slovensku (1701–1918) a je zostavovateľkou zborníka *Studia Bibliographica Posonien-sia* (2006–). Autorka sa orientuje na výskum a publikačnú činnosť v oblasti dejín knižnej kultúry v druhej polovici 18. a začiatku 19. storočia.